

molla câmî
BİLGELİKLER
KİTABI

Hirednâme-i İskenderî

Çeviren: Y. Emre Taşdemir

TASAVVUF
KLAŞİKLERİ

SUFI
KİTAP

ÖN SÖZ

Osmanlı medrese geleneğinin yüzyıllardır okuta geldiği büyük âlim ve edip Molla Abdurrahman-ı Câmî¹ Fars edebiyatının son büyük divan şairi olmasının yanı sıra ‘el-Kafiye’ şerhi ile Arap edebiyatında da adından bir hayli söz ettirmiştir. Onun hem ilmi hem de edebi nüfuzu kimi zaman yan yana kimi zaman da iç içe olan medrese ve tekke çevrelerinde derinden hissedilmiştir. Bilhassa medrese eğitimi ile dergâhın neredeyse ayrılmaz bir bütün haline geldiği Nakşibendi gelenekte iki farklı okuma biçimi gelişmiştir. Medresedeki öğrencinin nihai gayesi Câmî’nin Arapça ilmi eserlerini bitirmek iken Sûfî’nin gayesi onun şiirlerindeki mana ile ilgili olmuştur.²

Elinizdeki eser Câmî’nin yedi kitaptan oluşan büyük *Yedi Taht* mesnevisinin son kitabıdır. Mezkûr mesnevinin bütün anlatı kitapları “aşkı” konu edinirken bu son kitapta diğerlerinden farklı olarak her şey “akıl” kavramı ekseninde dönmektedir. Elbette burada sözü edilen akıl hesapçı ve menfaatçi kuru akıl değil aşkla kemâle ermiş, kalple bütünleşmiş ve bu sayede ilahi hikmeti okumaya salahiyet kazanmış akıldır. Molla Câmî aklın bu ideal şeklini ortaçağ anlatı geleneğimizin hayli aşına olduğu Büyük İskender’in hikâyesi üzerinden anlatmaktadır. Daha önceki İskender anlatıları (İskender-nâmeler) onun kahramanlık ve serüvenlerini anlatırken, Câmî bu türden ayrı

1 Nureddin Abdurrahman B. Nizamüddin Ahmed B. Muhammed Cami. 23 Şaban 817’de (7 Kasım 1414) Horasan’ın Cam kasabasında doğdu. Şehrine nispetle Cami diye anılır.

2 Ayrıca Cami bir Nakşibendi olarak bu usulü övmüş ve Nakşibendiyeyi her defasında kalbe Hak muhabbetini nakşetmekle ilintili olarak zikretmiştir.

olarak onun yaşam serüvenini hikmet ve bilgeliğe giden bir yolculuk olarak sunmaktadır. Ona göre mühim olan İskender'in ne büyük fetihler yaptığı, hangi savaşlara katıldığı, savaşlarda ne tür askeri taktiklere başvurduğu değil kimlerin rahle-i tedrisinden geçtiği ve yaşamının en kılcak süreçlerini içine alan ibretlik hayat yolculuğudur.

Molla Câmî'nin göze çarpan mütedeyyin kimliğine rağmen bir gayr-i müslim olan İskender'in hikâyesini tercih etmesi çağdaş okura biraz şaşırtıcı gelebilir. Ancak dönemin kültürel atmosferi ve sûfi muhayyilenin zenginliği düşünüldüğünde bu gayet olağan bir durumdur. Şöyle ki dönemin yaygın kanaatine göre İskender, Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen Zülkarneyn'dir. Bu kanaati paylaşan kimi yorumcular ilginç bir sembolik okuma yapmış ve kıssayı zahir ve batın olmak üzere iki cihetten yorumlamışlardır.³ Ayrıca filozoflardan farklı olmakla beraber mutasavvıflar da Bağdat'ta gelişip serpilip tercüme kültüründen etkilenmiş ve Yunan felsefi birikiminden istifade etmişlerdir. Ancak bu istifade hiç bir zaman filozoflarda olduğu gibi asli ve itikadi bir mahiyet arzetmemiş sadece bir takım ifade kalıpları benimsenmiştir. Çünkü sûfi filozof gibi aklın hakikatine akılla değil kalple -yani cüz'i aklı aşarak- varma çabasıdadır:

Akal aşk harmanından bir buğday tanesidir ancak; fakat o buğday tanesi senin elini kolunu bağlamış...

...

Aşk deliliği yüz binlerce akıldan daha iyidir, çünkü akıl baş davasına girer, aşkına ne başı vardır ne ayağı...⁴

Molla Câmî birçok eserinden anlaşıldığı üzere, manayı yeni baştan terennüm edecek ifade biçimlerinin peşindeydi. Ona göre her yenilik Hak Teâlâ'dan yeni bir vecih anlamını taşıyordu:

*Hakikatin her devir bir zuhuru vardır
Daima dünyayı aydınlatan bir nur vardır.*

3 Buna göre doğunun ve batının Kralı olan İskender egemen konumu itibarıyla Kalbi, Yecüc ve Mecüc şeytani psikik güçleri, araya örülen set ise manevi yükselişi sembolize eder. Yorum hakkında detaylı bilgi için; Laleh Bakhtiar, Sufi: Expressions Of The Mystic Quest (Art and Imagination)

4 Divan-ı Kebir.

*Eğer âlem tek bir vaziyet üzere olsaydı
Nice nurlar var ki Âdeme örtülü kalırdı...⁵*

...

*Şimdiyse mesneviye yeni bir libas giydirmek için himmet sırtımı
kuvetlendirdim.*

*Her ne kadar eski üstatların bize yadigâr kalmış mesnevileri ruha azık olsa da
yeni şiirin bir başka lezzeti var.*

*Yaşı ilerlemiş biri türlü hünerle süslenmişse de yeni yetme güzeller kadar
olamaz.*

*Ümit sokağında yeniye arzulayan bir gönül, taze hatlar ister, aklaşmış saçlar
değil.*

Hem ruhani üslubu hem de müthiş derecede incelikli olan şiir zevki Câmî'yi sürekli olarak yeniye doğru yöneltmiştir. Bütün bir eserlerine yansıyan bu yenilikçi tutum onu aynı zamanda 'Hint Üslubu/Sebki-i Hindi' diye anılan şiir akımının ilk öncülerinden biri yapmıştır.

Câmî'nin şiirinde İskender tıpkı diğer şiirlerdeki gibi tarihsel bir kişilik olduğu kadar bir metaforudur da. Bir yönüyle Rum diyarından Çin'e dek nam salmış bir kral diğer yönüyle de dünya debdebesinin ve onun geçiciliğinin aciz bir imgesi:

*İskender zindanının korkusundan bana bir yılgınlık geldi,
Yükümü bağlar, doğruca Süleyman ülkesine giderim.⁶*

Kuşkusuz İskender'in gerçek hayat hikâyesiyle *Hvednâme*'deki⁷ anlatıyı en çok muvafık kılan şey İskender'in henüz genç bir yaşta iktidarını en zirvelere taşıdığı bir zaman diliminde yolda ansızın hastalanıp ölmüş olmasıdır. Tam yeryüzünün "Büyük" imparatoru olmuşken bir anda yerin altında olma gerçeğiyle yüz yüze gelmek...

5 Molla Cami, Yusuf u Züleyha Mesnevisi.

6 Divan-ı Hafız.

7 Elif Aydınbaş, *Molla Câmî'nin Hvednâme-i İskenderi'si*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015.

İskender'in bilgeliği tam olarak burada gizlidir. Sipahilerine şöyle vasiyette bulunur: "Tabutumu taşıırken bir elimi dışarı sarkıtın. Böylece insanlar onca mülk ve saltanatıma rağmen eli boş gittiğimi görsünler."

Dünyanın cilvelerindeki sahteliği gözler önüne seren bir ibretler minyatürü...

İSKENDER'İN HİKÂYESİ

Rum ve Rus diyarının bilginleri şöyle anlatırlar: Filikos dünyadan göçtüğü zaman, Oğlu İskender o yüksek tahta çıktı ve olgun gönüllülere bir davette bulundu.

Onları huzurunda toplayıp dedi ki: Ey mebde ve meada vakıf olanlar! Biz öyle bir efendiye bağlıydık ki

560-) Her iyi ve kötü olayda hep sizin iyiliğinizi isterdi, ne yazık ki o büyük şahınız bu diyardan göç etti.

Sizin bir şah edinmekten başka çareniz yoktur çünkü şah fermanı olmadan bir düzen olmaz.

Benimse kimseden üstün bir rütbem yoktur ki onunla çıkıp liderlik iddia edeyim.

Sizin ordunuzdaki askerlerden biriyim sadece, başımda liderlik etme hayali yoktur.

Benim fikrim sizinle aynıdır, gönül aynam bu kirlerden temizlenmiştir.

565-) Sizin beğendikleriniz benim de beğendiklerimdir, sizin zararınız benim de zararımdır.

Eğer sizin ayağımıza bir diken batsa, benim ciğerim sizin yaranızdan kanar.

Size liderlik yapacak birini arayın, cömertlik eden ve adaleti yayan birini...

O çoban olsun sizse sürü, gece gündüz sizi daima gözetmeli. Gündüzleri çobanlık etsin, gece olduğundaysa bekçilik etsin.

570-) Allah'tan korkan insafı biri olsun, daima onun rahmet ve kereminden ümitvar olsun.

Dostların avucuna yağmur gibi yağsın, düşman saflarına karşısya keskin kılıç olsun.

Yüce himmetiyle şehvet ve ihtirasın başını ayakları altına alsın. Bilgelik çeşmesinden suvararak kötü kimseleri kötülüklerinden yıkasın.

Halkına karşı daima yumuşak ve tatlı dilli, yaz ve kış onları gözeten biri olsun.

575-) İyi ve doğru kimseler şerrinden güvende olsun, kötü düşünceli kimselerse hayrından sükûn bulsun.

İskender bu kıssayı anlatıp sustuktan sonra, dinleyenlerin canından feryatlar koptu.

Dediler ki: Ey şah! Başımız ve önderimiz sensin, şahlar içinde büyük saydığımız sensin.

Zira senin gibi takdire şayan bir şah hiçbir yerde ve hiçbir zaman görülmemiştir.

Ardından ona biat elini uzattılar ve İskender başında tacıyla şahlık tahtına oturdu.

580-) Ardından kavmini övmeye başladı ve dedi ki: Hayat sermayeniz hiç eksilmesin.

Başımı güneş gibi yücelttiniz, beni bir gölge gibi yerlere atmadınız. Adıma ikbal sikkesi bastınız, konuşmanızla bana övünç hutbesi okudunuz.

Haktan dileğim şudur ki şahlığımı nasıl böyle hayırlı kıldıysa Beni adaletli hükmetmekle kazançlı kılsın, adaletten başka hiçbir şey bana hoş gelmesin.

585-) İki kuruşun peşine düşen kadın ve erkekler gibi kendi şahsi kazancımın peşinde alçalmayayım.

Her gamlı kulu gamdan kurtarayım, her yaralı gönle merhem süreyim.

Bir kral reayasından dilekte bulunduğu zaman, o gerçekte bir köledir, kral falan değil!

Bilginlerden dosdoğru bir nükte nakledilir, her kim istiyorsa o dilencidir.

Gönlü henüz hacet utancından kurtulmamışken, İskender tahtından ona ne hâsıl?

590-) İskender halkının iyiliği ve refahı için daima kendi zararını göze aldı.

Bundan ötürü hayatı boyunca hiç zarar etmedi, ziyan elinden acı bir hikâyesi olmadı.

Eğer o şahsa bu dilenciler de kim? Eğer o aydınsa bu karanlık fikirli de kim?

Hükümdarlığın yordamı onunla tamamlandı, şimdiye dek bu eski yordamı yenileyen kimse görülmedi.

Köy Ağası ve Ođlunun Hikâyesi

Babası köy ağası olan bir çocuk vardı, şimdiden köy ağası havalarına girmişti.

595-) Zamane şahının görkeminden bihaber olan bu çocuk, babası köy ağası diye kibirlenirdi.

Bir gün babası kemerini bağlayıp şehre gitmek üzere yola çıktı.

Oğlu köyde olduğu gibi şehirde de caka satmak için babasının ardına düştü.

Baba oğul şehre vardıklarında, çocuk her sokağa merakla bakmaya başladı.

Derken başı göklerde olan bir saray gördü, sayesinde toprağın kıymeti göğe yükselmişti.

600-) Eyvanı keyvandan bile daha yüksekti, kapısında ise zuhal yüzlüler bekçilik etmekteydi.

Ansızın kapıdan bir borazan sesi yükseldi, zamanı ve zemini adeta yerinden etti.

Ardından sırmalı kaftanları, süslü külahları olan binlerce süvari çıktı.

Birinin başındaysa altın bir taç vardı ve atı altından mücevherlere gark olmuştu.

Sipahilerinin elinde ışık saçan kılıçlar, dört bir yandan “Uzak durun!” naralarını atmaktaydı.

605-) Babasından daha büyüğü yok sanan ve babasını en yüksek mevkide gören o çocuk,

Merakla ‘bu başında taç olan kimdir?’ diye sordu. Dediler ki: o bu ülkenin padişahıdır.

Bu cevabı alan çocuk şaşkın halde babasının kulağına fısıldadı:

Aziz babacığım

Eğer reisliğin ölçütü buysa, bizim işimiz sırf çingeneliktir.

Gel ey saki! Ateşten bir kadeh getir, mey değil belki de kibrit-i ahmeri²² getir.

610-) Ki bakırımızın kimyasını değiştirsin, akıl nakdimize rehberlik etsin.

Gel ey mutrip! Tele ve tize dokun, çünkü kalbimin sükûn kuşu ürkütü

Gel de bu yabanıl kuşun gerdanına çengin ipek telinden bir halka yap.

Aristoteles’in Bilgeliği

Her fikir topluluğunun kıssasını yazan, ilmi araştıran bilge kâtip, Şanlı kral İskender’in nasıl saltanatta karar kıldığı şöyle yazdı:

615-) Onun özünde akıl nuru olduğundan, âlimlerin bilgelik kitaplarını yazdı.

Her hikmet sözünden nasıplendiği zaman, onu eritilmiş saf altınla yazdı.

22 Kibrit-i ahmer: Kelime anlamı kırmızı iksir olup, simya ilminde bakır altına çeviren iksir demektir. Tasavvufi literatürde mürşid-i kâmilî sembolize eder.

Evet, akıl deryasının akçesi inci olduğundan dolayı altından bir ipe dizilmesi daha uygun düşer.

İskender daima o kitaba başvurur ve onun yazısından gözüne basiret sürmesini çekerdi.

İşlerini ondaki usul ile yapmaya koyulur ve bu sayede tüm işlerini dosdoğru yapardı.

620-) İkin üstadı olan ve ona talebe olmakla övünç duyduğu Aristo'dan başladı.

Kitap ondan hoş bir unvan aldı, can ve gönül onun kabulü ile aydınlandı.

Kitaba önce Allah'ın adıyla başladı ve ardından dua nağmesini söylemeye başladı.

İskender'e dedi ki: ey şah! Gönülün sırlar çeşmesi olsun, yüzüne rıza kapısı açılsın.

İyi bil ki, ferman veren bir dil ferman dinleyen kulaktan daha iyi değildir.

625-) Asıl fazilet sözü kabul etmektedir, yoksa fuzuli yere şunu yap ya da bunu yapma demekte değil.

Bu yüzden gül zambaktan daha iyidir, çünkü biri büsbütün kulak diğeri ise dil olmuştur²³.

Hak Teâlâ kullarına nasıl muamele ediyorsa onlardan da aynısını ister.

Lütfediyor ki onlar da lütüfkâr olsunlar, iyilik ediyor ki onlar da iyilik etsinler.

Onları cömertlik denizinde besledi ve onlara da cömert olmalarını emretti.

630-) Tövbe edenlerin günahlarını mağfiret suyuyla yıkadı, diğerlerinin suçlarına af kapısını açtı.

Dizginlerini yanlış yoldan çevirsinler diye doğruluktan bu kadar çok bahsetti.

23 Gül şekil olarak kulağa, zambak ise dile benzetilmektedir.

Herkese alışveriş yolunu açtı, kula verdiğinden başkasını kuldan istemedi.

(Ey şah!) Halkın işlerine düğüm atma, Hak Teâlâ sana her ne lütfettiyse sen de onlara ver.

Merhamet et, af ve bağışlama göster, zira tüm bunlar sana Hakkın fazlıyla ulaşmıştır.

635-) Bu dünya bir dağdır, senin yapıp ettiklerin ise ses, fiilinin karşılığı ise yankı olacaktır.²⁴

Sesinle dolu olan bu dağdan, sesine muvafık olmayan bir yankı duyulmaz.²⁵

Dağ başında söylediğinden başkasını duyamazsın, tarladan ektiğinden başkasını biçemezsin.

Bu kara toprağa öyle bir fidan dik ki, temiz fitratın sayesinde, Bugün iyiliğinin adıyla meyve versin, yarın da Hak Teâlâ'nın hoşnutluğunun meyvesini versin.

640-) Eğer her işini ona havale edersen, önüne hiçbir güçlük çıkmaz.

Düşmanların işinden korkar olur, bütün işler sana hep kolay olur. Yok eğer işini ondan gayrısına bırakırsan, bahtsızlık okuna hedef olursun.

El attığın o işin yarım kalır, gönlün de ikbal nakdinden nasipsiz kalır.

Kurtuluş ve salaha yönelmemiş bir gönlü, senin ıslah etmeye yönelmen mübah değildir.

645-) Yolunu kaybetmiş kişiden kim yol göstericilik gördü, siyah dumanlar içinde kim bir aydınlık gördü?

Çeşmenin suyu başından acı ve tuzlu olursa hiç dudağı kurumuş susuzlardan harareti giderebilir mi?

24 Bu aslen Hz. Mevlana'nın Mesnevi-i Şeriflerinde geçen bir beyittir: İn cehan kuh est u fi'l-i ma nida, suy-i ma ayed nidaha râ seda. Türkçesi: Bu dünya bir dağdır, yapıp ettiklerimiz ise birer ses, bize dönen kendi sesimizin yankısıdır. Dağ başlarında bağırıldığı zaman bağuran kişi birkaç saniye sonra kendi sesinin yankısını duyar. Dünya kendi sesimizin yankı olarak bize döndüğü bir dağa benzetilmiştir.

25 Muhakkak surette sana dönen kendi yaptıklarının karşılığıdır.

Eğer cihan halkını ıslah etmek istiyorsan, ilk önce kendi gönlünü her kötülükten temizlemen gerek.

Öncelikli olarak kendinden ayıp harfini yıkamadan, elinden ayıpları yıkamak gelmez.

Dere suyu kirli ve çamurlu olduğu zaman, yıkadığın giysilerden bir temizlik bekleme.

650-) Sakın sözünün güzelliği ile mağrur olma, işlerini de sözün gibi iyi ve güzel yapmaya bak.

Öğüt veren bir kimsenin davranışları iyi değilse onun öğüdünden hiç fayda görülür mü?

Akıl, başkalarını kendi yaptığından men eden o akılsızı kınar.

Kendisi helva yiyip de oğluna yeme diyen babanın sözü oğluna mani olamaz.

Gözü bir şeyi görmeyen bir cahili yola getirmek için davranış sözden daha tesirlidir.

655-) Yaratıldığı zaman çok iyi ve çok kötü huy tabiatına miras bırakıldı (imtihan gereği).

Kötü huy seni helak olmaya sürüklerken, iyi huy seni kurtuluşa götürür.

Bir mizaçta kötü huy galip gelir ise ona iyi huydan başka bir şey ilaç olmaz.

Öfke şişesini hilm ve yumuşaklık taşına çal, cehaletin karanlığını ilim suyu ile yıka.

Tefekkür ile gönülden nişyan (derin unutkanlık) pasını sil, şükrederek derundaki küfran yarasını sil.

660-) Zamaneden bir yük gelince sırtına onu düşürmek için türlü hileler arama.

O yükü tahammül sırtına al ve hileci nefsinle bir olup ona karşı hilekârlık etme.

Sonra bir bakmışsın işin daha güç olmuş, sırtındaki yük daha da ağır olmuş.

Bu sofradan eline geçen her lokmayı ya sen yersin yahut o seni yer.

990-) Tatsız olduğunda o seni yemiş olur, lezzetli olduğunda ise sen onu yemiş olursun.

Hakka teslim olan kişi ölümden korkmaz, eğer bir acılık varsa onun korkusundandır.

Hiçbir şeyde itidali elden bırakma, fitrat başını ayaklar altına alma.

Eğer suyun tatlı ve azığın da şekerli ise ölçülü ye ve ölçülü iç.

Eğer yatağın ipekten ve arkadaşın huri olsa bile ayağını salih amel yolundan dışarı atma.

995-) İki insan arasında akıllılığın manası, birleşmenin ve itihadın temelini atıyor olmasıdır.

Bütün akıllı kimseler bu sebeple arkadaşlıklar, adeta yüz derinin altında bir tek beyin olmuşlar.

Lakin daima dünyevi cihetten bakan ve itibar arayan bir gözde, binlerce cehalet yolu vardır.

İki cahil en müşterek bir konuda bile anlamaya varamazlar, çünkü akıl yoluna inanmazlar.

1000-) Akıllı ile cahil arasında epey yol vardır, o yolların her biri diğerinden uzundur.

Hal böyleyken onların birleşmesi hiç uygun düşer mi? Bir arada olmaları onlar için ayak bağından başka bir şey değil.

Bilge Babanın Kötü Huyulu Oğlu

Eflatun'a denk, ilim ve bilgelikte eşi olmayan Yunanlı bir bilge, Dünyada sahip olduğu tek şey tınyiyeti bozuk bir oğuldu, insanlığı ve alçaklığı yekvücut olmuştu.

Babasının yoluna yarım bir adım bile atmıyordu, hikmet ve ilim yolundan bihaberdi.

1005-) Parmağı edep yüzüğünden nasipsiz, avucu ise mürüvvet nakdinden boştu.

Ailesi onun bu bedbahtlığından utanç duyar, talihsizliği ise yabancılara yük olurdu.

Meyhanedeki dostları bile ondan bizardılar, sarhoşların arbedesinde pençesi pek kuvvetliydi.

Bir gün annesinin onun kötü huylarından gönlü daraldı ve babasının önünde sinesine vurarak şöyle dedi:

Ey iyi huyuyla aklıselim olanlara ve yabancılara talim eden bilge!

1010-) Senin gönül ışığın külli akıl defterinden bir cüzdür ki insanların önündeki yolları aydınlatır.

Faal akıl sana şakirt olmaktan sevinç duyar, onun kemalâtı senin aklından istifade eder.

Senin fikrinle hendesenin müşkülleri hallolur, Öklid'in delilleri yazılır.

Yer ehli senin talim ve terbiyenle edeplenir, gök ehli senin adabınla övünür.

Kuşkusuz çocuğunun terbiyesi senin için herkesten önce gelir, onunla olan bağın herkesten fazladır.

1015-) Onun edep talimiyle ağzını aç da gönül levhasındaki hastalıklı harfleri sil.

Yabancılar senden nasipsiz değilken niçin kendi öz parçan edebinden mahrum kalsın?

Bilge kişi dedi ki: A cancağızım! Onun toprağı benim madenimendir, lakin onun canı benim canımdan değildir.

Onun canı benden nasiplenmemişken, su ve toprak bağından ona ne fayda?

Gel ey saki! Beni bir an olsun benden kurtaran o has kadehi sun.

1020-) Benden su ve toprak nisbetini alıp götürsün, ruhumu o kutlu ruhların halkasına eriştirsin.

Gel ey mutrip! Neye bir ses ver, çünkü onun sesi cennetten bir haber gibidir.

Olurda o haberin cezbesi ile bu düşük yerden yüce makamlara çekilirim.